

§ 30. Поняття конституції як основного закону. Види конституцій

Термін "конституція" походить від латинського слова *constitutio*, що означає "устрій", "встановлення". Так іменувалися деякі з актів, що видавалися римськими імператорами. Застосування терміна "конституція" в сучасному його розумінні пов'язано з епохою буржуазних революцій. Конституції стали юридичною формою правового захисту найважливіших інтересів молоді буржуазії. Першими писаними конституціями — єдиними основними законами були Конституція США, прийнята в 1787 р. і чинна й на теперішній час, та Конституція Франції 1791 р.

Конституція є основою конституційного права. Конституційне (державне) право — це система правових норм, насамперед принципів і норм конституції, які закріплюють основи економічної і політичної організації суспільства, форму правління і державного устрою, порядок і принципи формування та компетенцію органів державної влади, основи правового статусу людини і громадянина.

За юридичною формою конституції можуть бути поділені на писані та неписані. Писані конституції являють собою єдиний нормативний акт, що прийнятий у суворо встановленому порядку та має чітку внутрішню структуру (розділи, глави, параграфи тощо). До цього виду належить абсолютна більшість конституцій, які діють у світі, в тому числі й Конституція України 1996 р. Неписані конституції складаються з кількох законів, що мають самостійне значення і прийняті в різний час і в різному порядку. Вони у своїй сукупності оголошуються конституцією держави. Прикладом такої конституції може бути Конституція Велико-британії. Вона ввбрала низку законів, перший з яких — "Велика хартія вольностей" — був прийнятий ще в 1215 р.

За порядком прийняття, зміни та відміни конституції поділяються на гнучкі та жорсткі. У гнучких конституціях цей порядок мало чим відрізняється від порядку, передбаченого для всіх інших законів. Порядок прийняття, зміни та відміни жорстких конституцій суттєво ускладнений порівняно з усіма іншими законами. Тут потрібні не тільки більшість голосів депутатів, а й виконання низки додаткових процедур. Конституцію України слід віднести до жорстких.

Відповідно до державного устрою конституції поділяються на федеративні (Росія, США, ФРН, Індія та ін.) та унітарні (Україна, Франція, Білорусь, Болгарія, Словенія, Чехія та ін.).

За рівнем втілення приписів конституцій у життя суспільства та держави їх заведено поділяти на фіктивні, положення яких не знаходять реалізації й підтвердження на практиці, та реальні, якщо суспільні відносини відпо-відають конституційним настановам.

Той факт, що конституція покликана закріплювати й регулювати найважливіші суспільні відносини, зумовлює її провідне місце в системі законодавства будь-якої країни. Кожна галузь законодавства має свій виток у тому чи іншому положенні конституції. Наприклад, трудове право базується на статтях Конституції України, що закріплюють права на працю, відпочинок, підприємницьку діяльність.

Конституція України є Основним Законом держави, тому що вона наділена особливою, найвищою юридичною силою, що знаходить свій вияв у низці наступних положень:

конституція виступає базисом для поточного законодавства. Всі закони та інші нормативні акти мають впливати з Конституції і не суперечити їй. "Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй" — ст. 8 Конституції України;

існує, як вже зазначалося вище, особливий, ускладнений порівняно з усіма іншими законами, порядок прийняття, зміни та відміни Конституції;

контроль за додержанням Конституції здійснює особливий орган — Конституційний Суд України. Тільки до його компетенції належить вирішення питань про відповідність законів та ряду інших правових актів нормам Конституції. Аналогічні органи є в багатьох сучасних державах, хоч називаються вони по-різному;

міжнародні договори, які укладає держава, не можуть суперечити Конституції. Якщо міжнародний договір суперечить або не відповідає Конституції, його неможливо ратифікувати (а якщо він був ратифікований, то підлягає невідкладній денонсації, тобто відмові від його виконання або припиненню його дії);

Конституція регулює найважливіші суспільні відносини в країні.

§ 31. Джерела конституційного права в Україні

Джерелами конституційного права в Україні вважаються чинні нормативно-правові акти, що містять конституційно-правові принципи і норми.

До таких актів належать:

Конституція України — основне джерело права;

конституційні закони — закони, що вносять зміни й доповнення до Конституції або скасовують її окремі норми;

органічні закони — закони, прийняття яких передбачено в Конституції;

поточні закони, що містять конституційно-правові принципи й норми;

інші акти Верховної Ради України та акти Все-українського референдуму;

певні нормативні акти Президента України;

деякі нормативні постанови Кабінету Міністрів України;

рішення та висновки Конституційного Суду України.

§ 32. Конституційна форма правління, державного устрою і політичного режиму України

У ст. 1 Конституції України проголошено: "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава".

Суверенність і незалежність держави означають, що її влада є верховною, повною, самостійною і неподільною у відносинах, які мають місце в межах кордонів держави, а також її незалежність і рівноправність у взаємовідносинах з іншими державами. Такі підвалини забезпечують повноту законодавчої, виконавчої і судової влади у державі, а також непідпорядкування та непідзвітність цієї держави іноземним державам у міжнародних відносинах.

Демократизм в Україні передбачає створення сприятливих умов для широкої та реальної участі громадян в управлінні справами держави і суспільства, для забезпечення багатоманітності політичного та культурного життя тощо.

Говорячи про Україну як про соціальну державу, треба виходити з того, що держава не знімає з себе турботи про соціальний захист своїх громадян, що її політика має спрямовуватися на створення доступних систем освіти, охорони здоров'я і соціального захисту, належної підтримки незабезпечених верств населення.

Правова держава — це держава, в якій панує право; де діяльність держави, її органів і посадових осіб здійснюється на основі й у межах, визначених правом; де не тільки особа відповідає за свої дії перед державою, а й держава несе реальну відповідальність перед особою за свою діяльність та її наслідки.

В Україні встановлено республіканську форму правління (ч. 1 ст. 5 Конституції). Республіканська форма правління полягає в такій організації державної влади, за якої органи державної влади обираються народом або формуються органами, що обрані народом. В Україні глава держави — Президент, парламент — Верховна Рада — обираються громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років.

Носієм суверенітету та єдиним джерелом влади визнається народ України.

Свою владу народ може здійснювати по-різному:

безпосередньо, коли сам виражає свою волю у передбачених Конституцією і законами процесуальних формах (на загальнодержавному рівні це може відбуватися у формі виборів або референдуму);

через своїх представників, яких обирає до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 6 Конституції державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Необхідно, щоб усі гілки влади мали чітко визначену компетенцію і не допускалася можливість спроб окремих гілок влади виконувати невластиві їм функції. Реалізація цього принципу покликана запобігти концентрації всієї державної влади в руках однієї особи або одного органу, що, як показує історичний досвід, призводить до свавілля у керівництві державою і суспільством.

Ст; 2 Конституції проголошує Україну унітарною державою, тобто державою, в межах

якої немає інших утворень, що мають ознаки державності і права вступати у відносини з іншими державами, а також права виходу зі складу України.

Державна територія України — суша, води, надра і повітряний простір, на які поширюється державний суверенітет України. Межі державної території визначаються її кордонами із сусідніми державами.

Статус державної території визначають Конституція і закони України. Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (ст. 13 Конституції). Державна територія є сферою дії нормативно-правових актів України.

Найважливіші положення, що стосуються території, державного кордону України, сформульовані в Законі України "Про державний кордон", що вступив в дію 18 грудня 1992 р.

Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Існуючий поділ України є адміністративно-територіальним, і окремим адміністративно-територіальним одиницям надано лише адміністративну автономію або спеціальний статус (Автономна Республіка Крим, міста Київ і Севастополь).

Україна як централізована унітарна держава поділяється на адміністративно-територіальні одиниці, що складають її територіальний устрій.

Територіальний устрій визначає поділ території держави на складові частини, їх правове становище та взаємовідносини з державою в цілому.

Засади територіального устрою України визначені в ст. 132 Конституції. Ними є:

єдність та цілісність державної території;

поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади;

збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

У ст. 133 Конституції проголошено, що систему адміністративно-територіального устрою України складають Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. До складу України входять: Автономна Республіка Крим, міста Київ і Севастополь, що мають спеціальний статус, який визначається відповідними законами, а також 24 області: Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська.

Конституція України (ст. 15) гарантує побудову суспільного життя на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Політична багатоманітність означає, насамперед, реальну можливість створення і діяльності різних об'єднань громадян (партій, рухів, конгресів, громадських організацій на основі професійних, культурних, спортивних, вікових та інших інтересів).

Економічна багатоманітність передбачає можливість рівноправного існування різних форм власності (державної, комунальної, колективної, приватної) і різних форм господарювання.

Ідеологічна багатоманітність — це реальне право різних суб'єктів (окремих осіб та їх об'єднань) безперешкодно формулювати, досліджувати, пропагувати та втілювати у практику суспільних відносин ідеї, теорії, погляди щодо різних аспектів життя держави і суспільства.

Гарантією забезпечення цієї багатоманітності є заборона визнання державою будь-якої ідеології як обов'язкової. Кожен громадянин, кожне об'єднання свідомо і добровільно обирають ті ідеологічні настанови, які вони вважають правильними. Тому забороняється цензура, тобто обмежувальні заходи щодо здійснення свободи друку.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, яка не заборонена Конституцією і законами України. Прикладом заборони політичної діяльності можуть бути положення, що містяться в ст. 4 Закону України "Про об'єднання громадян" від 16 червня 1992 р. У ній зазначено, що не підлягають легалізації об'єднання, метою яких є зміна шляхом насильства конституційного ладу і в будь-якій протизаконній формі територіальної цілісності держави; підлив безпеки держави у формі ведення діяльності на користь іноземних держав; пропаганда війни, насильства чи жорстокості, фашизму і неофашизму тощо.

§ 33. Державна символіка України

Державні символи — це закріплені в законодавстві країни офіційні розпізнавальні знаки держави, які уособлюють її суверенітет і в деяких випадках мають певний ідеологічний чи історичний зміст. Визначивши свою символіку, держава встановлює порядок її використання та систему правового захисту (юридичну відповідальність за глум над державними символами тощо).

Ст. 20 Основного Закону України визначає державними символами України Державний Прапор України, Державний Герб України та Державний Гімн України.

Державний герб є емблемою держави, він зображується на прапорах, грошових знаках, печатках, офіційних документах, державних установах тощо. Конституцією України передбачено наявність великого Державного Герба і малого Державного Герба

України. Малий Державний Герб України — золотий тризуб (Знак Княжої Держави Володи-мира Великого) на синьому щиті — затверджений по-становою Верховної Ради України від 19 лютого 1992 р. Великий Державний Герб України містить як головний елемент — малий Державний Герб України, так і зобра-герба Війська Запорізького — козака з мушкетом.

Державний прапор — одно або багатокольорове полот-нище, яке символізує дану державу. За Конституцією, Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Державний гімн — це поетично-музичний твір, який виражає певне коло ідей історичного, політичного та про-грамного характеру. Згідно з Конституцією України слова Державного Гімну України на музику українського компо-зитора ХІХ ст. Миколи Вербицького передбачено затвер-дити окремим законом.

За Конституцією, державні символи України затвер-джуються законами, що приймаються не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України (не менш як 300 парламентаріїв).

У деяких країнах є й інші державні символи — державні кольори, державна печатка, державний девіз. Девіз держави — це короткий вислів, у якому дістають вияв її найвищі цінності. Наприклад, девіз Великобрита-нії — "Бог і право особи".

Столицею України, тобто адміністративно-політичним центром і місцеперебуванням загальнодержавних законо-давчих, виконавчих і судових органів, є місто Київ.

§ 34. Законодавство про мови та національні меншини в Україні

Під державною мовою розуміють визначену законом мову, яка має використовуватися

органами законодавчої та державної виконавчої влади, в судочинстві, освіті тощо. Державною мовою в Україні є українська мова. Згідно зі ст. 10 Конституції держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Законом України "Про мови в Україні" від 28 жовтня 1989 р. передбачено, що українська держава забезпечує українській мові статус державної з метою створення умов для всебічного розвитку духовних творчих сил народу, гарантування його суверенної національно-державної само-бутності. Мовами міжнаціонального спілкування визнавалися українська, російська та інші мови.

Україна — багатонаціональна країна, в якій проживають громадяни близько 100 національностей. Враховуючи цю реальність, Верховна Рада України вже 1 листопада 1991 р. ухвалила Декларацію прав національностей України, а 25 червня 1992 р. прийняла Закон України "Про національні меншини в Україні". До національних меншин в Україні належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного усвідомлення та спільності між собою.

Декларація прав національностей України визначає, що народи, національності, етноси, які мешкають в Україні, мають право на збереження їх традиційного розселення і забезпечення існування національно-адміністративних одиниць, право вільно користуватися своїми мовами, використовувати національну символіку, відзначати національні свята, брати участь у традиційних обрядах своїх народів, підтримувати контакти із своєю історичною батьківщиною. Держава зобов'язується забезпечувати рівні права всім народам і національним групам, належні умови для розвитку національних мов і культур, збереження пам'яток історії та культури всіх народів, можливість створювати національні культурні центри і товариства, земляцтва та об'єднання.

Закон України "Про національні меншини в Україні", прийнятий у розвиток Декларації прав національностей України, гарантує національним меншинам право на національно-культурну автономію; користування і навчання рідною мовою, вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства; розвиток національних культурних традицій; використання національної символіки; відзначення національних свят; сповідування своєї релігії; задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації тощо.

Згідно зі ст. 10 і 11 Конституції в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин, сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України.

Володіння українською мовою, шанування культури України є правовим і моральним обов'язком кожного громадянина України. Водночас кожен громадянин має право розмовляти і спілкуватися тією мовою або мовами, які він вважає для себе рідними, шанувати ту культуру, яку він вважає для себе рідною.

Неповага до тієї або іншої мови чи культури, вислови на кшталт "чужинська мова", "ворожа мова", "мова су-сідньої країни", "мова іноземної держави", проголошення "війни мов", політизація мовного питання аж ніяк несприяють консолідації суспільства, зміцненню його правових і моральних засад.

§ 35. Основи зовнішньополітичної діяльності та принципи участі України в міжнародних об'єднаннях (співдружностях)

Ст. 18 Конституції України закріплює спрямування зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з іншими країнами за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Ці норми і принципи закладені у деяких міжнародно-правових актах, серед яких — Статут Організації Об'єднаних Націй і Декларація про принципи міжнародного права.

Принципами участі України в міждержавних об'єднаннях (співдружностях) є: визнання рівноправності держав, невтручання у внутрішні справи держав, територіальна цілісність і непорушність кордонів, взаємовигідне співробітництво.

Міжнародною організацією, до якої входить більшість держав колишнього СРСР, є

Співдружність Незалежних Держав (СНД). Створення Співдружності пов'язане з підписанням і ратифікацією 8 грудня 1991 р. Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав і Протоколу до неї. 22 січня 1993 р. було прийнято Статут СНД. Україна є одним із засновників СНД. До СНД входять також Азербайджан* Вірменія, Білорусь, Грузія, Казахстан, Киргиз-стан, Туркменістан, Узбекистан.

Згідно зі Статутом Співдружність керується такими принципами: поважання суверенітету держав-членів; визнання непорушності існуючих кордонів; незастосування сили або загрози силою у взаємних відносинах; розв'язання спорів мирними засобами; забезпечення прав людини; співробітництво в політичній, економічній і соціальній сферах; співробітництво в галузі міжнародного миру і безпеки; створення громадянам держав-членів умов для вільного спілкування, контактів і пересування в межах Співдружності та ін. Вищим органом СНД є Рада голів держав, яка вирішує шляхом консенсусу всі принципові питання діяльності СНД.